

Олександр Бавико

ОФОРМЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ГЕТЬМАНСЬКОМУ УРЯДУ П.СКОРОПАДСЬКОГО ТА ОСНОВНІ ФОРМИ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Прихід до влади гетьмана П.Скоропадського внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. призвів до зміни політичної системи в країні, засади якої базувалися на принципах, відмінних від принципів запроваджених Центральною Радою. Діючи в Україні політичні партії повинні були чітко визначити своє ставлення до гетьмана та до запропонованих ним програми дій і моделі політичного устрою країни. Відповідно до цього ставлення визначалося й їхнє місце у владних структурах держави — вони мали стати або правлячими, або опозиційними партіями.

Запропонована гетьманом програма відповідала інтересам підприємницьких, фінансових і поміщицьких кіл, а також частині заможного селянства, яке стояло на позиції збереження інституту приватної власності. Тому через керівні органи своїх представницьких організацій — Всеукраїнського союзу земельних власників і Союзу підприємців, фінансистів і поміщиків (Протофіс) вони висловили підтримку державному перевороту 29 квітня 1918 р. та погодилися брати участь у формуванні гетьманського уряду. Загальновідомо, що представники саме цих партій становили основу всіх гетьманських урядів. Їхні загальноукраїнські партійні форуми, що відбулися в травні 1918 р., одностайно визнали гетьмана законною владою в Україні та закликали всіх своїх членів надавати максимальну підтримку новій владі на місцях¹.

Іншу позицію зайняли українські політичні сили, які свого часу формували політику Центральної Ради. Як відомо,

П.Скоропадський зробив спробу знайти порозуміння з певними українськими громадсько-політичними діячами та партіями, зокрема, з УПСФ. Однак партія не наважилася надати своїх представників до складу гетьманського уряду, не бажаючи таким чином брати на себе відповідальність за його політику. Після ряду міжпартійних нарад і безуспішних переговорів із начальником штабу німецьких військ генерал-лейтенантом Гренером українські політичні партії опинилися поза урядовою діяльністю, не отримавши жодного місця в новосформованому уряді. Такий стан речей вимагав від них чітко визначити свою позицію щодо гетьманської влади і знайти своє місце в умовах нової політичної системи.

Це завдання вирішили партійні форуми провідних українських партій Центральної Ради, які відбулися протягом травня 1918 р.

Делегати з'їзду УПСФ (10–13 травня) одностайно засудили гетьманський переворот і постановили, що партія повинна стати в рішучу опозицію щодо гетьманського уряду, заборонивши своїм членам вступати до його складу. Але ця постанова торкалася безпосередньо тільки діючого кабінету міністрів. Можливість співробітництва з гетьманом і участь в його урядах принципово не відкидалася. Про це зазначив у своїй доповіді член головного комітету партії А.Ніковський, наголосивши: “Тактика партії — ввійти в нове міністерство, але на певних умовах”². Після з'їзду головний комітет УПСФ постановив, що члени партії мають право служити в державних установах, займаючи суто ділові посади і контролюючи таким чином зсередини урядову політику з метою її корегування³.

Так само як і есери, делегати V Конгресу УСДРП засудили гетьманський переворот, розцінивши його як збройне втручання війська Центральних держав у внутрішню політику України. Водночас Конгрес не закликав до збройної боротьби проти нової влади. Більше того, завданням партії вбачалося утримувати пролетаріат від неорганізованих виступів і анархічної боротьби та докладати всіх зусиль, щоб цю боротьбу

скерувати на організований політичний шлях. У “Резолюції по доповіді про робітничу політику” визнавалися тільки легітимні форми економічної боротьби пролетаріату. Навіть таку форму боротьби, як страйк, пропонувалося застосовувати із надзвичайною обережністю з огляду на сучасну економічну руїну⁴.

Аналізуючи документи Конгресу, виявляємо той факт, що вони не визначають позицію партії щодо участі в гетьманських урядах, з чого можна зробити висновок, що така можливість відкидалася партією в принципі. З іншого боку, на противагу есефам, есдеки таких пропозицій з боку гетьмана на той час не отримували. В цілому позиція обох партій на цьому етапі була багато в чому спільною. Обидві спочатку зайняли помірковану, очікувальну позицію щодо гетьманської влади — ставши в опозицію, водночас не висунули гасла відкритого збройного повстання проти неї. Спільним для обох партій було й те, що на цьому етапі дана позиція поділялася більшістю і не викликала суперечностей всередині партій.

Подібної однастайності щодо партійної тактики в умовах гетьманату не існувало всередині іншої впливової партії Центральної Ради — Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Різна позиція в цьому питанні двох партійних течій (лівої та правої) призвела до розколу партії на IV з’їзді, який пройшов нелегально в околицях Києва 13–16 травня 1918 р.

На з’їзді ліва і права течії були представлені майже порівну, що відбивало фактичне співвідношення сил у партії, тому обговорення програмних питань викликало надзвичайно бурхливі, гострі дебати. Найбільші протиріччя викликала проблема тактики партії в нових політичних умовах. Представники правого крила вважали, що партія повинна залишитися на легальному або в крайньому разі напівлегальному становищі і продовжити культурницьку роботу в масах. Крім того, заради збереження національних здобутків вони припускали можливість певного співробітництва з гетьманською владою. Зокрема, висловилися за необхідність участі представників партії в парламенті — Державній Раді в разі її скликання гетьманом.

Тобто позиція правого крила УПСР була подібна до позиції УСДРП і УПСФ. Представники лівої течії виступили категорично проти такої позиції. Вони вважали, що у тій політичній ситуації найбільш доцільним було переведення партії на нелегальне становище, перехід у підпілля з метою організації збройного повстання робітництва і селянства проти гетьманщини⁵. Ця розбіжність стала вирішальною в питанні подальшого існування єдиної партії.

Під час виборів до ЦК ліві випадково опинилися у більшості, що дало їм змогу провести до його складу майже виключно своїх представників. Новообраний ЦК вже на з'їзді відмовився проводити партійну лінію згідно з ухваленими резолюціями, більшість з яких була прийнята в редакції правих. На знак протесту останні заявили, що утворять самостійну фракцію.

За кілька тижнів по закінченні з'їзду ЦК оголосив про розпуск УПСР і перевів партію на нелегальне становище. Представники правої течії, не згодні з такою позицією, створили окрему “Центральну Фракцію Української Партії Соціалістів-Революціонерів”. Формально вона і надалі залишалася в складі єдиної партії, але підпорядковувалася своєму Тимчасовому Організаційному Комітету Фракції, а не обраному на IV з'їзді ЦК. Створення двох паралельних керівних структур означало організаційне оформлення двох партій українських соціалістів-революціонерів на базі однієї. Одна з них залишилася легальною і діяла в легітимних межах. Друга ж, яку стали називати партією боротьбистів завдяки назві її центрального органу “Боротьба”, перейшла на нелегальне становище і основною своєю метою вважала організацію повстання проти гетьманського режиму. Офіційно обидві партії залишили собі назву УПСР, тому, щоб уникнути плутанини, до основної назви в дужках додавалося або “центральна течія” – УПСР(ц.т.), або “боротьбисти” – УПСР(б). Останніх ще часто називали лівими українськими есерами.

Певна внутрішня боротьба під час визначення партійної тактики щодо гетьманської влади спостерігалася спочатку і

всередині Української партії соціалістів-самостійників (УПСС). Зразу після перевороту частина її членів, насамперед члени військового товариства “Батьківщина”, висунули перед ЦК ідею організації збройного опору гетьману. Вони вважали, що партія мала на це потенційні сили, бо фактично в її розпорядженні знаходилися значні національно налаштовані військові сили. Прибічники цієї ідеї запропонували призначити трьох командувачів повстанських військ — у Києві та на Лівобережній і Правобережній Україні. Обов’язковою умовою підняття повстання називалася необхідність підтримки цих заходів з боку Центральної Ради, щоб таким чином отримати юридичні права стати на захист її влади. ЦК УПСС зробив спробу реалізувати ці наміри, однак йому не вдалося заручитися підтримкою колишніх членів Центральної Ради, бо більшість з них, побоюючись репресій, переховувалася або виїхала за межі Києва. Тому цей план так і залишився на рівні ідеї.

З провалом ідеї організації негайного збройного виступу УПСС увійшла в порозуміння з іншими українськими політичними партіями і брала активну участь у міжпартійних нарадах з приводу вступу представників українських партій до гетьманського уряду. Її члени були й у запропонованому німцям складі кабінету міністрів. Після безрезультатних переговорів і сформування уряду Ф.Лизогуба партія стає в опозицію до гетьмана, про що чітко зазначив центральний партійний орган “Самостійник” у статті “Наша позиція”⁶. Однак, ставши в опозицію щодо гетьманського уряду, УСС, як і інші українські партії, не відкидала можливості певного співробітництва з ним.

Схожу позицію зайняла й маловпливова Українська трудова партія (УТП), ставши у легальну опозицію щодо гетьманської влади.

В опозицію стала й правоцентристська Українська демократично-хліборобська партія (УДХП). На відміну від інших українських партій, її опозиційність зумовлювалася не стільки неприйняттям принципових засад державного будівництва, які пропонував гетьман, а скоріше тим фактом, що під

час формування кабінету міністрів Ф.Лизогуба її було зігноровано. Є підстави вважати, що партійні лідери розраховували на певну кількість місць в уряді, з приводу чого з гетьманом велися переговори. Але ці переговори не дали бажаних для партії результатів — жоден із її членів не потрапив до уряду і партія таким чином опинилася поза урядовою діяльністю. Саме це, а також відсутність у кабінеті Ф.Лизогуба впливових українських політичних діячів й зумовили опозиційне ставлення партії до гетьманського уряду. Водночас, як і інші українські партії, УДХП вважала можливим співробітництво з гетьманом особисто та з його урядом, категорично не поділяючи ідеї організації збройного виступу проти нової влади. Основним завданням партії на цьому етапі вбачався вплив на гетьмана та його оточення усіма можливими легітимними засобами з метою сприяння демократизації та українізації урядової політики.

Громадсько-політичні, просвітницькі та культурні організації, які були значною складовою частиною політичної системи Центральної Ради та національного руху, усі без винятку перебували під впливом українських партій. Зокрема, УПСР — Селянська Спілка, Просвіти; УСДРП — робітничі організації, клуби, профспілка, земства; УПСФ — Просвіти, науково-технічні, мистецькі товариства і т.п. З огляду на це ставлення тої чи іншої організації до гетьманського перевороту і нової влади фактично збігалось з позицією тих політичних угруповань, на які вони орієнтувалися.

Крім українських політичних партій на терені України напередодні гетьманського перевороту функціонувало й ряд загальноросійських і національних партій, які були широко представлені в міських думах, земських установах, радах робітничих і селянських депутатів, профспілках, різних просвітницько-культурних і технічних організаціях. Деякі з них мали значний вплив в Україні, тому стабільність гетьманського режиму не в останню чергу залежала й від їх позиції щодо нього.

П.Скоропадський особисто був зацікавлений в широкому залученні до урядово-державницької роботи насамперед

кадетів (Партія народної свободи), які були, безсумнівно, однією з найвпливовіших партій України і мали значний професійний і інтелектуальний потенціал. У нових політичних умовах перед партією постав дуже складний принциповий вибір — у разі прийняття пропозиції гетьмана стати урядовою партією необхідно було відмовитися (принаймні формально або тимчасово) від одного з головних постулатів партії: “єдиної неподільної Росії”.

Як відомо, до складу першого гетьманського уряду ввійшли чотири представники партії (М.Василенко, А.Ржепецький, С.Гутник, І.Кістяківський). Це рішення було ухвалено не в партійному комітеті, а на нарадах окремих груп. Уже після факту входження представників партії до кабінету міністрів це питання обговорювалося на комітеті партії, де викликало бурхливі дебати, однак вирішено було позитивно⁷.

8-11 травня 1918 р. у Києві відбувся з’їзд кадетської партії. Делегати визнали відокремлення України від Росії як неминучий вихід перед загрозою анархії й загибелі, водночас вони не зреклися ідеалу “єдиної і неподільної Росії”. Резолюція з’їзду визнала необхідною участь партії в державницькій роботі, вважала можливим персональний вступ своїх членів до гетьманських урядів⁸. З’їзд обрав й нову управлінську структуру партії — Головний комітет для управління партійними справами в Україні. Поява нового керівного органу пояснювалася потребою мати зовнішньо незалежний від загальноросійського орган, з огляду на те, що німці вимагали від українського уряду проведення самостійної державної політики, а тому наявність в ньому міністрів, що отримували б вказівки від закордонного ЦК, була неможливою. Разом із тим делегати не могли повністю відмовитися від впливу ЦК, тому було вирішено до складу Головного комітету ввести всіх членів ЦК і членів Державної Думи всіх скликань.

Реакція центру на такі рішення була негативною — конференція партії в Москві (13–15 травня 1918 р.) засудила дії київських кадетів і прийняла рішення скликати на 24 червня

засідання ЦК і запросити на нього Український Головний комітет. Отримавши таке повідомлення, останній змушений був виправдовуватися і пояснювати ЦК, що кадети України визнали її самостійність лише як сумний неминучий факт, шкідливий для всієї Росії і України. Разом із тим з'єднання України з більшовицькою Росією вони розцінювали як згубний крок.

Таким чином українські кадети всупереч рішенням ЦК партії обрали шлях співробітництва з гетьманом. Це рішення можна розцінити не як принципове визнання влади гетьмана, а лише як суто тактичний крок у конкретних політичних умовах, коли гетьманська держава розглядалася як найменше зло у порівнянні з більшовицькою Росією. Ця обставина у подальших подіях буде мати вирішальне значення, бо далеко не всі заходи особисто гетьмана та його уряду будуть одностайно позитивно сприйматися партією.

Протилежну позицію зайняла інша впливова загально-російська партія — Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків). Всеукраїнський комітет партії направив до місцевих організацій директиву про неприпустимість служби членів партії в урядових органах⁹.

Менш впливова партія народних соціалістів, яка мала своїх представників у міських думах і радах робітничих депутатів великих міст України, прийняла аналогічне рішення. Її з'їзд у червні 1918 р. ухвалив резолюцію про тактику партії, де зазначалася неможливість заняття її членами відповідальних політичних посад¹⁰. Що торкається таких загальноросійських партій, як більшовики, есери та анархісти, то влада своїм ставленням до них зумовила їхнє ставлення до себе. Ці партії опинилися фактично поза законом — спеціальними циркулярами міністерство внутрішніх справ доводило до відома гетьманської адміністрації на місцях про необхідність вжиття “найсерйозніших заходів” до членів зазначених партій¹¹. Звичайно, ці партії стали в опозицію щодо гетьманського режиму.

Зі встановленням влади гетьмана в Україні активно розгорнули свою діяльність і російські партії монархічного

напрямку, більшість членів яких тікали з території більшовицької Росії і оселялися в Києві та інших великих українських містах. Поступово їхніми зусиллями в Україні оформилися такі праворадикальні організації, як Союз відродження Росії, Національний центр, Союз державного об'єднання Росії та ін. Незважаючи на те, що вони існували легально і мали бути вдячними гетьманській владі за притулок, ці організації, стоячи на принципі неподільності Росії, звичайно принципово не могли визнати появу нехай і напівмонархічної, однак незалежної, України. Тому у весь період існування Української Держави вони стояли в опозиції і тільки чекали слушного моменту розпочати відкриту боротьбу проти неї.

Національні партії, насамперед єврейські та польські, своє ставлення до гетьманського уряду формували залежно від того, наскільки він дотримувався принципу рівноправності націй і яку політику проводив у питанні захисту прав національно-культурного розвитку. З іншого боку, це ставлення зумовлювалося належністю партії до певного політичного спектру — ліві та лівоцентристські партії стали в опозицію щодо нього, праві та правоцентристські партії припускали можливість іти на компроміс із владою і підтримували деякі її заходи (наприклад, боротьбу проти селянських виступів і повстань). Представники цих партій займали адміністративні посади на місцях.

Таким чином, державний переворот 29 квітня 1918 р. змінив розстановку політичних сил у країні. До влади прийшли праві консервативні партії, які за часів Центральної Ради не брали участі в формуванні державної політики. Ліві та лівоцентристські українські політичні партії, що напередодні гетьманського перевороту займали провідне становище в політичній системі України і були основою Центральної Ради, стали в опозицію щодо гетьманського режиму.

Серед опозиційних партій окреслилися дві основні позиції. Більшість українських політичних партій на цьому етапі стали у легальну опозицію щодо гетьмана та його уряду,

припускаючи співробітництво з ними та за певних обставин навіть можливість участі своїх представників у гетьманському уряді. Заради збереження здобутків української державності вони спочатку абсолютно відкинули ідею збройного повстання і шляхом легальних форм боротьби сподівалися вплинути на гетьмана та корегувати його державну політику. Головним завданням ці партії вважали створення національного кабінету міністрів, до складу якого ввійшли б представники провідних українських партій.

На нелегальне становище перейшла новостворена українська партія — УПСР(боротьбистів), яка виступала проти будь-якого співробітництва з гетьманською владою, розпочавши у підпіллі підготовку повстання з метою її повалення. Крім партії боротьбистів нелегально в умовах гетьманату діяли й інші ліворадикальні партії — Українська партія лівих соціалістів-революціонерів, яка оформилася в лютому 1918 р. на базі частини російських есерів. Як зазначалося вище, діяти нелегально в Україні змушені були й більшовицькі та есерівські організації. Основним своїм завданням у цих умовах вони, як і боротьбисти, вважали підготовку загального повстання проти гетьмана.

Першим легальним організаційним осередком опозиційних сил став Український національно-державний союз (УНДС). Він був створений у травні 1918 р. опозиційними українськими партіями, що залишилися на легальному становищі, з метою координації спільних дій та зусиль. До його складу ввійшли УПСР, УПСФ, УТП, УДХП і представники Об'єднаної ради залізниць України та Головної ради всеукраїнської поштово-телеграфної спілки. УСДРП та УПСР(ц.т.) спочатку не захотіли стати повноправними членами союзу, а ввійшли до його складу тільки з правом дорадчого голосу. Метою діяльності союзу проголошувалося сприяння побудові незалежної Української держави шляхом українізації та демократизації гетьманського уряду.

Поява УНДС свідчила про інтенсивні пошуки українськими партіями варіантів політичного компромісу з

гетьманською владою. Саме таку форму співіснування засновники союзу вважали найбільш вдалою на тому етапі. З одного боку, вона дозволяла легально існувати в рамках новосформованої політичної системи діячам і партіям розігнаної Центральної Ради, а з іншого — озброївшись тактикою поміркованої опозиції, оцінювати, а головне, впливати на політичний курс гетьмана та його уряду.

Першим кроком у здійсненні поставленої мети стала підготовка двох документів — “Меморандуму українських політичних партій” гетьману П.Скоропадському та “Звернення до німецького народу”, в яких діяльність гетьманського уряду піддавалася різкій критиці. У цілому основними формами роботи УНДС були подібні заяви та звернення, а також направлення різних делегацій до гетьмана та німецького командування. Крім цього, своїм завданням члени союзу вбачали й підтримку українських елементів у державних структурах, щоб таким чином запобігати спробам русифікації.

Згодом УНДС трансформувався в більш організовану структуру — Український Національний Союз (УНС). Початком цього процесу стала розробка статуту та основних програмних положень УНДС з метою унормування його діяльності, бо певний час його рішення не були обов’язковими для його членів. Затвердження статуту відбулося на початку серпня 1918 р. За цим статутом метою Союзу проголошувалося — утворення міцної самостійної української держави; боротьба за встановлення в Україні законної влади, відповідальної перед парламентом; боротьба за демократичний виборчий закон до всіх державних установ (на основі п’ятичленної формули); оборона прав українського народу і української держави в сфері міжнародної політики¹².

З прийняттям статуту частково змінився склад Союзу — його повноправними членами стали УПСР і УСДРП, що спричинило вихід із нього УДХП. З виходом останніх із Союзу і відбулася зміна в назві: замість УНДС — УНС. Членами УНС стали наступні партії й громадські організації — УПСР (ц.т.),

УСДРП, УПСФ, УТП, УПСС, Селянська спілка, Галицько-Буковинська рада, Холмський комітет, Кримська Українська рада, Всеукраїнська вчительська спілка, Залізничний союз, Поштово-телеграфний союз, Українське правниче товариство, Студентський союз, Чорноморська рада та Кирило-Мефодіївське товариство.

Керівним органом УНС стала Головна рада, до складу якої входили лідери всіх партій і організацій – членів Союзу. Головою ради став спочатку відомий на той час громадський і політичний діяч, редактор “Нової Ради” – А.Ніковський, згодом його змінив В.Винниченко. При керівних органах Союзу були створені спеціальні комісії: внутрішніх, військових, іноземних справ, а також земельна, фінансова й церковна. Створення подібних комісій давало привід у певних політичних колах тогочасної України розцінювати УНС як своєрідний тіньовий кабінет. Зразу після створення керівних органів на місцях почали закладатися філії УНС. Вони діяли у таких містах – Одеса, Харків, Катеринослав, Полтава, Кам’янець-Подільський, Вінниця, Кременчук та ін. Основні форми діяльності УНС на перших порах майже не відрізнялися від попередніх, які застосовував УНДС. Однак входження до складу Союзу таких лівих партій, як УПСР і УСДРП, неминуче призвела до поступового його полівиння.

У цілому слід зазначити, що в особі УНДС, а згодом і УНС, гетьман дістав серйозного ідеологічного опонента. Маючи широко розгалужені організаційні структури і значний вплив серед широких верств населення України, Союз планомерно і цілеспрямовано формував громадську думку в напрямі негативного сприйняття гетьманської політики, поступово підготовлюючи ґрунт для зміни існуючого політичного режиму.

Однією з великих проблем і для П.Скоропадського особисто, і для всіх його урядів була та обставина, що в опозицію щодо нього стали органи місцевого самоврядування – міські думи та земства. Слід зазначити, що певний стан опозиційності органів місцевого самоврядування щодо центральних державних

управлінських структур Українська держава успадкувала від своєї попередниці УНР.

Природу опозиційності міських дум можна пояснити, насамперед, їх партійно-національним складом. Результати муніципальних виборів літа 1917 р. значною мірою відбивали розстановку та співвідношення політичних сил — внаслідок переважання неукраїнського населення в містах більшість мандатів вибороли представники неукраїнських партій. Іншою характерною тенденцією була перемога лівих соціалістичних партій, які в більшості міських дум мали понад 60 відсотків місць. Як характерний приклад можна навести ситуацію в Києві.

На виборах до столичної думи, що відбувалися за вісімнадцятьма списками, зі 123 місць майже 66 % отримали соціалісти: РСДРП(м) — 15,8 %, російські есери — 15 %, УСДРП — 12,5 %, УПСР — 7,5 %, РСДРП(б) — 5,8 %, Бунд — 5 %, інші єврейські соціалістичні партії — 2,5 %, польські соціалістичні партії — 1,6 %, УПСФ — 0,83 %. За весь час існування Київської думи (з серпня 1917 р. по жовтень 1918 р.) співвідношення політичних сил майже не змінилося, за винятком виходу з її складу фракції РСДРП(б). Керівний склад Київської думи повністю відбивав розподіл місць між фракціями. Головою був меншовик В.Дрелінг, помічниками — український соціал-демократ Д.Антонович і російський есер К.Сухових. До складу міської управи на час гетьманського перевороту входили п'ять меншовиків, два есери (в тому числі й міський голова Є.Рябцов), по два від кадетів і українських есерів, по одному від Польського Кола, Єврейського демократичного блоку та Бунду¹³. Аналогічним було становище і в переважній більшості провінційних дум.

Перші ж, хоч і слабкі, намагання влади централізувати незначні повноваження та підпорядкувати частину функцій самоврядування адміністративним органам спричинили конфлікт, що поступово, враховуючи сильні антиукраїнські настрої в думках і складну для України зовнішньополітичну ситуацію, переростав на опозицію міських самоврядувань до уряду УНР.

Прихід недемократичним шляхом до влади П.Скоропадського викликав у демократичних думках хвилю протестів. Майже кожна з них вважала за потрібне обговорити на своїх засіданнях факт перевороту і публічно висловити своє ставлення до нього. Так, Київська дума на своєму засіданні 30 квітня 1918 р. ухвалила резолюцію-протест проти “брутального насильства над Центральною Радою німецьких військ”. Акт 29 квітня про проголошення Гетьманату трактувався як порушення основних принципів народовладдя, заперечення всіх здобутків революції, єдиним виразником народної волі проголошувалися лише Установчі збори. Показово, що під час голосування резолюції утрималися кадети, позапартійна російська група та Польське Коло¹⁴. Подібні резолюції про невизнання в Україні існуючої влади прийняли й інші провінційні думи.

Бачачи антиурядові настрої муніципальних органів і побоюючись якихось акцій протесту з їхнього боку, кабінет міністрів пішов на непопулярний крок — заборону I Всеукраїнського з’їзду міст, запланованого на травень 1918 р. Звичайно, ця акція викликала загальну негативну реакцію з боку органів міського самоврядування і не тільки не сприяла поліпшенню їх стосунків із державною владою, а навпаки, ще більше загострила їх. Всупереч рішенню кабінету міністрів зустріч муніципальних діячів фактично відбулася. До столиці прибули 84 делегата з 45 міст дев’яти губерній. А також представники обласних комітетів півночі та півдня України — всього 105 осіб. Засідання розпочалися напівлегально 9 травня. Внаслідок обговорення поточного політичного моменту була ухвалена розгорнута резолюція щодо тактики дум у зв’язку з переворотом. Резолюція висловила протест щодо заборони з’їзду представників українських міст, місцеві думи орієнтувалися на боротьбу з гетьманським урядом за збереження прав демократичних самоврядувань. 11 травня за розпорядженням коменданта Києва нарада була припинена¹⁵.

Не сприяла налагодженню конструктивних стосунків між владою і органами міського самоврядування практика

розпуску дум на місцях місцевими адміністративними органами й військовою владою. Заради справедливості слід зазначити, що розпуск деяких із них мав цілком об'єктивні причини — їхня незадовільна господарча діяльність, зловживання гласних, очевидна антиурядова позиція. Однак будь-які подібні факти подавалися громадськості лише як порушення демократичних прав органів самоврядування і ставали приводом для перманентної антигетьманської агітації та пропаганди. Ревізії, які почали проводити державні структури з огляду на незадовільний стан справ у міському господарстві, розцінювалися опозиційними силами однозначно як похід проти демократичних самоврядних установ. Безпідставність подібних звинувачень полягала в тому, що за законом Тимчасового уряду, на основі якого функціонували органи самоврядування, передбачалося проведення періодичних ревізій як форми контролю за їх діяльністю з боку виконавчих структур. Метою цих звинувачень була дискредитація уряду та підрив авторитету гетьманської влади.

Спроби з боку уряду налагодити стосунки з думами (наприклад, зустрічі Ф.Лизогуба з міськими головами Києва та Одеси та ін.) бажаного результату для влади не дали — опозиційність муніципальних органів не зменшувалася, а, навпаки, зростала. Як висновок слід зазначити, що ця опозиційність була зумовлена, насамперед, їх політичним і національним складом (перевага соціалістичних неукраїнських сил). Думи не могли бути прихильними до ідеї існування української державності, який би уряд її не репрезентував. І якщо за доби УНР опозиція дум проявлялася у вигляді критики урядової політики та демагогічних виступів, то за Гетьманату міські самоврядування перетворилися на досить впливову антиурядову та антидержавну силу, що підривала основи влади зсередини.

Практично аналогічна ситуація склалася й у стосунках гетьманської влади з іншими впливовими органами самоврядування — земствами. Так само як і у випадку з думами напередодні гетьманського перевороту намітилася тенденція до конфронтації органів земського самоврядування з центральною владою

через спроби останньої посилити контроль за діяльністю земств. На противагу від міських дум, земства в більшості своїй були українськими, однак їх політичний склад (перевага лівих соціалістичних партій) став вирішальним чинником у ставленні до гетьманського режиму. Як зазначалося вище, ці партії не визнали законність влади гетьмана і не поділяли засадничих принципів його програми національно-державного будівництва. Тому, як і думи, земства зразу ж стали в опозицію щодо гетьмана та його уряду.

Поглибленню опозиційності земств сприяла політика гетьманського уряду щодо них. Насамперед уряд розглядав земства як напівгромадські, напівдержавні установи, які повинні були виконувати доручення уряду і займатися переважно розв'язанням місцевих господарських проблем і вирішенням соціальних потреб населення. Політична діяльність земств сприймалася урядом як перевищення їхніх функцій і розцінювалася як небезпечна в тодішніх складних політичних умовах. З метою спрямування діяльності земств у відповідне річище уряд провів ряд заходів щодо централізації їх управління.

Земськими справами за часів Української держави відало міністерство внутрішніх справ, яке мало право призначати й звільняти особовий склад земських управ. Губернські та повітові старости, які стали на чолі місцевої адміністрації і заступили на цих посадах комісарів Центральної Ради, дістали право необмеженого контролю за діяльністю земств. Вони затверджували рішення земських управ. Могли вносити зміни до особового складу і навіть розпускати їх. Тимчасово було призупинено скликання повітових і губернських зборів, їхні повноваження перейшли до управ. Непоодинокими були випадки репресій з боку місцевої влади щодо окремих земських діячів, коли зводилися рахунки за їх діяльність під час Центральної Ради. Особливо непопулярними виявилися відновлення майнового цензу та куріальної системи у виборах до земств.

Намагаючись налагодити саме господарську діяльність земств, уряд взяв курс на співпрацю з поміркованими та

консервативними земськими діячами, які працювали у земствах до 1917 р. Зasadничими принципами залучення людини до земської роботи стали кваліфікованість і фах, а не її політичні погляди. Однак це не сприяло поліпшенню ситуації. Внаслідок такої політики на земських посадах було поновлено чимало старих земських фахівців, серед яких були представники анти-українських та монархічно налаштованих політичних сил, що емігрували в Україну з Росії після більшовицького перевороту. Таким чином, обмежуючи опозиційність лівих сил, гетьманський уряд наражався на праву опозицію, яка принципово не визнавала ідеї української державності у будь-яких формах.

З огляду на всі ці чинники більшість земців ставилися неприхильно до гетьманської влади. Земська громадськість виступила проти відновлення майнового цензу, що усувало від участі у земській роботі національну інтелігенцію, заважало консолідації українського суспільства. За цих умов на захист демократичних принципів діяльності земств став Всеукраїнський земський союз як осередок опозиційних настроїв. На чолі Союзу стояв С.Петлюра. 17 червня 1918 р. розпочав роботу Всеукраїнський з'їзд земств. На ньому представники земських установ засудили репресивну політику влади¹⁶.

Оскільки Союз земств об'єднував більше половини земських управ України, небезпека його політичної діяльності для уряду ставала надалі надто серйозною та реальною. Окремі земські зібрання та їх виконавчі органи — управи — видавали різкі антигетьманські резолюції, інші відверто закликали до боротьби з владою або ж самі очолювали її. Репресії уряду за антидержавну діяльність не тільки не зменшували опозиційність, а, навпаки, посилювали її. Арешти відомих українських діячів, особливо С.Петлюри, викликали резонанс в суспільстві і консолідували опозицію.

В опозицію щодо гетьмана стали й представницькі організації селянства та робітництва — Селянська Спілка, ради робітничих і селянських депутатів, профспілки, робітничі організації і клуби та ін. Першим поштовхом до відкритої

опозиційності уряду стала заборона проведення в травні 1918 р. у Києві селянського та робітничого з'їздів. Незважаючи на заборону, делегати заборонених з'їздів нелегально провели наради, які і стали початком організаційного оформлення селянської та робітничої опозиції політичному режиму П.Скоропадського.

Так, частина радикально настроєних делегатів розігнаного II Селянського з'їзду нелегально зібралася у Києво-Печерській лаврі для консультацій. Було вирішено не визнавати владу гетьмана та створити координаційний комітет для боротьби з ним. До його складу увійшло 18 чол., по два представника від кожної губернії. На місцях пропонувалося створювати селянські комітети, які б відповідали за підготовку селянських мас до спротиву новій адміністрації. Нарада виробила спеціальну інструкцію, в якій кінцевою метою проголошувалося “організація загального повстання задля знищення гетьманської влади і відновлення соціалізму на Україні”¹⁷. Розробка такої інструкції свідчить, що найбільш активне селянство з перших же днів гетьманату вело інтенсивні пошуки найрадикальніших форм боротьби з ним.

Так само нелегально пройшов і робітничий з'їзд, який провела Всеукраїнська рада робітничих депутатів. У його роботі взяло участь 200 делегатів від восьми соціалістичних партій — УСДРП, УПСР, РСДРП(м), РСДРП(б), російських есерів, БУНДу, Єврейської соціалістичної партії і ППС. Представники українських партій були в меншості, переважали делегати від російських і єврейських партій. На відміну від селянського з'їзду, який закликав селян до повстання, курс робітничого був спрямований в основному на мирні, легальні форми політичної боротьби з режимом — агітація та пропаганда, страйки.

Таким чином, прийшовши до влади, з перших же днів свого правління П.Скоропадський зіткнувся з сильними опозиційними настроями, які стали підвалиною для подальшого організаційного оформлення політичної опозиції щодо нього та його уряду. В основі цієї опозиційності лежали, з одного боку,

неприйняття лівими політичними силами національно-державної програми гетьманату, а з іншого — невизнання загально-російськими та національними політичними силами ідеї української державності у будь-яких її формах. Не останню роль у формуванні опозиції відіграв і факт недемократичного приходу до влади гетьмана.

¹ Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. — 1918. — № 3,4; Киевская мысль. — 1918. — 30 мая.

² Нова рада. — 1918. — 15 травня.

³ ЦДАВО України. — Ф. 4659. — Спр. 1. — Арк. 29 зв.

⁴ Слово. — 1918. — 6 жовтня.

⁵ Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. — Прага, 1922. — Т. 3. — С. 19.

⁶ Самостійник. — 1918. — 2 червня.

⁷ Наше Слово. — 1918. — 18 травня.

⁸ Свобода России. — 1918. — 21 мая.

⁹ Киевская мысль. — 1918. — 21 мая.

¹⁰ Там само. — 12 июня.

¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 109. — Арк. 1—2.

¹² Нова Рада. — 1918. — 4 серпня.

¹³ Див.: Харченко Т.О. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень—грудень 1918 р.): Дис. ... канд. істор. наук. — Полтава, 2000. — С. 98—99.

¹⁴ Голос Киева. — 1918. — 3 мая.

¹⁵ Киевская мысль. — 1918. — 12 мая.

¹⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 23. — Аук. 68.

¹⁷ Там само. — Спр. 10. — Арк. 11.